

ВПЛИВ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН НА ПРОЦЕС ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ В ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

У статті розкрито важливість етнічної ідентифікації в становленні особистості в умовах української державності, а також висвітлено зміст поняття “культура міжетнічних відносин” як духовно-моральної якості громадянина України.

Ключові слова: міжетнічна соціалізація, етнічна самосвідомість, громадянське виховання, інтеграція, етнічні цінності.

Одним із наслідків світової науково-технічної революції стало різке зростання інформаційної та комунікаційної залежності держав і народів один від одного. Глобалізація світових процесів несе загрозу розмивання етнічної та культурної самобутності народів, уніфікації життя за чужими стандартами. Суттєвий вплив на цінні орієнтації та ідеали соціуму справляють засоби масової інформації, політика яких посилює вплив на молоде покоління західної культури низького гатунку, перетворюючись на стійкий чинник руйнування етнічної моральності.

У вік глобалізації та інтеграції традиційні етнічні цінності декому можуть здаватися архаїчними й неістотними. Проте сучасні реалії вимагають ураховувати етнічний чинник, адже в разі вступу України в Європейську спільноту саме етнічна самобутність сприятиме тому, що певний етнос не розчиниться безслідно серед інших народів.

Мета статті – визначення сутнісної характеристики та змісту міжетнічних відносин, розкриття проблеми формування міжетнічних відносин як одного з аспектів громадянського виховання молоді, висвітлення значень цих процесів для національної інтеграції.

Відносини між етносами мають глобальний характер, тому впливають на всі сфери суспільного життя: політичну, соціально-економічну, духовну, сімейно-побутову тощо. Їх наслідки постійно відчуються як у загальносвіттовому масштабі, так і на різних рівнях суспільної стратифікації – міждержавному, регіональному, а також у відносинах між окремими народами, етнічними групами, індивідами.

Ю. Арутюнян називав міжетнічні відносини різновидом соціальних зв'язків між структурними елементами суспільства, об'єктом і суб'єктом яких є етнічні групи. Відповідно до цього, дослідник пропонував розуміти “міжетнічні відносини” в широкому та вузькому сенсі: у широкому сенсі – як взаємодію народів у різних сферах – політиці, культурі тощо, у вузькому сенсі – як між особистісні стосунки людей різних національностей, які теж відбуваються в різних сферах спілкування – трудовому, сімейно-побутовому, а також сусідському, дружньому та інших видах неформального спілкування [1, с. 10].

У радянській науці для позначення цієї сфери відносин переважно застосовували термін “міжнаціональні відносини”, у пострадянській соціології, крім того, набуло поширення поняття “етнонаціональні відносини”, яке, до речі, не має чіткого тлумачення. За кордоном цей напрям дослідження визначають як “соціологія расових та етнічних відносин”. Характер міжетнічних відносин – дружній, нейтральний або ворожий – залежить, насамперед, від умов макросередовища, системи соціальних відносин, розвитку держави. Крім того, міжетнічні відносини залежать і від умов, що складаються в мікросередовищі – у конкретних територіальних колективах, спільнотах. У мікросередовищі мають значення такі чинники, як соціальна структура етносів що контактують, її динаміка, історичне минуле та сучасна ситуація спілкування, наприклад, міра зацікавленості в контактах, традиції спілкування, а також культурні чинники [2, с. 163].

Міжетнічні відносини – один із найважливіших структурних елементів етнонаціональної ситуації. Поняття “етнонаціональна ситуація” включає, крім міжетнічних відносин, механізм поповнення етнічних утворень, кількісний і якісний склад етнонаціональних груп, динаміку внутрішніх процесів у цих групах, рівень соціального задоволення та пов’язані з ним дії представників національних меншин і етнічних груп, спрямовані на покращення свого соціально-економічного становища та політико-правового статусу в суспільстві країни проживання [2, с. 166].

У ракурсі культури та її цінностей систему міжетнічних відносин дає змогу проаналізувати системно-ціннісний контекст. Ціннісні пріоритети етносів і, відповідно, зв’язки між їх ціннісними системами, поза сумнівом, зумовлені соціально-історичними (і навіть природними) обставинами. Ціннісні пріоритети етносів визначаються, з одного боку, об’єктивними, соціально-історичними обставинами, але з іншого – залежать від свідомої, цілеспрямованої духовної діяльності етносуб’єктів. Суб’єктно-рефлексивний контекст розглядає відносини щодо безпосередньої практичної взаємодії етносів, їхніх емоцій та почуттів, думок і поглядів стосовно один одного. Соціально-історичний контекст включає два рівні: культурно-цивілізаційний (більш загальний) і частково-соціальний, пов’язаний з окремими сферами, “полями” в межах конкретної соціальної системи.

У сучасних педагогічних дослідженнях проблему формування міжетнічних відносин часто висвітлюють як один із аспектів виховання громадянина. Так, вітчизняна дослідниця Г. Назаренко, розглядаючи міжетнічні відносини у складі компонента виховання громадянина України, особливої значущості надає сучасним науковим дослідженням конкретно-педагогічного й технологічного підходів до формування громадянськості особистості. На її думку, сучасне життя суверенної України зумовлює об’єктивну потребу в розробці нового змісту національної школи, у зв’язку з чим наукову цінність мають дослідження у сфері етнопедагогіки Ф. Абаєвої, Ю. Азарова, Р. Байрамкулової.

У працях інших дослідників, таких як В. Гонський, О. Доукіна, П. Ігнатенко, Н. Косарева, Л. Крицька, В. Каюков, В. Поплужний, Л. Рехтета, М. Рудь, особистість розглядається як найвища цінність суспільства, як рівноправний суб’єкт відносин із державою.

Важливою, на наш погляд, є думка М. Стельмаховича про те, що “відсудження людини від національної культури нівелює її, робить безликою. Людина знеособлена, позбавлена власної індивідуальності, нездатна створювати духовні цінності. Безрідний гомункулус – ворог будь-якого народу” [6, с. 46–47].

О. Нельга вважає, що етнічна специфіка несе в собі потужний духовно-моральний потенціал, який індивідом переймає в процесі етнізації. Завдяки цьому “наповнювачу” людина на все життя дістає духовний стрижень, душевну цілісність і здоров’я [5, с. 210].

Усе більша кількість вчених вважає, що проблема безетнічності фактично є проблемою безсоціальності, і навіть антисоціальності. Безетнічні особи експансивного нахилу можуть стати на шлях жорстокості, злочинності, тому що стосовно них не “спрацьовує” регулятивно-обмежувальна функція етнічного. Прогалини в етнічній свідомості людей – одна з головних причин поширення так званої “масової культури”, обивательщини, пияцтва, неробства, конформізму, оскільки “знищення традицій неодмінно веде до духовного, культурного та економічного занепаду” [3, с. 47].

Розглядаючи еволюцію етнічної самосвідомості від стану “Я – індивід”, через стан “Я – особистість” до стану “Я – індивідуальність”, О. Нельга зазначає: “Якщо людина – найвища цінність для людства, то етнічне – це найважливіша індивідуальна цінність” [3, с. 68].

Етнічне ніколи не зникає повністю. Етноменшини, зникаючи зовні, продовжують існувати латентно – у глибинах етносу, який їх розчинив і поглинув.

Етнічна соціалізація (етнізація) – це процес становлення людини як представника певного етносу через інтеріоризацію тих культурних та соціальних цінностей і відносин, які становлять основу суспільного буття етносу; це опанування людиною цінностей, настанов, зразків поведінки, що притаманні певному етносу, відтворення нею соціальних зв’язків і соціального досвіду етносу, перетворення цього досвіду на особисте надбання.

Міжетнічна соціалізація – це входження представника певного етносу в систему відносин з іншими етносами рідної країни, світу, це процес засвоєння особистістю, групою, етносом системи знань, способів, видів діяльності у процесі взаємодії, взаємообміну етнічними матеріально-духовними цінностями. У процесі міжетнічної соціалізації виховується культура міжетнічних відносин; етносоціальні норми поведінки відтворюються в досвіді реальних відносин представників різних етносів і засвоюються особистістю [3].

У широкому розумінні культура міжетнічних відносин – це своєрідна духовно-моральна система, спрямована, з одного боку, на розвиток творчого потенціалу етносу, з іншого, – на взаємодію з надбаннями інших етносів і опанування загальнолюдських цінностей.

Це система духовно-моральних ідей, уявлень і переконань, соціальних почуттів і ставлень, форм і способів поведінки, специфічних видів діяльності, які здійснюються на основі спільності інтересів і потреб з метою покращення взаєморозуміння між етносами. У вузькому розумінні культура міжетнічних

відносин – це духовно-моральна, духовно-психологічна якість особистості, здатної до активної та ефективної життєдіяльності в поліетнічному середовищі.

Виховання культури міжетнічних відносин передбачає: формування ставлення до поліетнічності як до загальної, об'єктивної, неминучої реальності, до того ж реальності позитивної, оскільки поліетнічність певного національного цілого має ту перевагу, що створює умови для взаємозбагачення етносів досвідом освоєння природи, формування соціальних зв'язків, розгортання культурного простору; формування гуманного ставлення до представників різних етносів, їхньої історії й культури, того внеску, який зробив той чи інший етнос у розвиток матеріальної й духовної культури, прогресивний розвиток людства; формування системи ціннісних орієнтацій, етичних настанов; розвиток умінь і навичок міжетнічної взаємодії, намагання самовдосконалюватися в цій діяльності.

Отже, першим кроком у справі виховання культури міжетнічних відносин має бути оволодіння культурою свого етносу, усвідомлення своєї етнічної належності й формування етнічної самосвідомості.

Другим кроком має бути формування цілісного уявлення про етнічну картину суспільства та світу загалом; виховання інтересу до життя й культури інших етносів та адекватного сприйняття їхнього розмаїття, позитивного ставлення до культурних розбіжностей.

Нарешті, третій крок передбачає розвиток умінь і навичок життєдіяльності в поліетнічному середовищі, а саме: формування здатності до встановлення контактів із представниками інших етносів, сприяння набуттю досвіду міжетнічних відносин на основі дотримання етичних і правових норм поведінки в міжетнічній взаємодії; виховання здатності прогнозувати конфліктні ситуації та запобігати їм.

Актуальним в аспекті виховання громадянськості молодого покоління є розроблена К. Чорною модель особистісно орієнтованої системи громадянського виховання сучасної молоді. Важливе місце у змісті громадянського виховання посідає формування міжетнічних відносин на принципах свободи, рівноправності, взаємодопомоги, миру, толерантності.

Отже, для України, яка є поліетнічною державою, громадянське виховання відіграє особливо важливу роль тому, що воно покликане сприяти формуванню соборності України, що є серцевиною української національної ідеї. Саме на базі демократичних цінностей, які мають бути в основі громадянського виховання, можливе об'єднання різних етносів і регіонів України задля розбудови й удосконалення суверенної, демократичної держави, громадянського суспільства.

Принципами, дотримання яких у процесі громадянського виховання особистості є найбільш вагомими в налагодженні міжетнічних відносин, на нашу думку, є такі: гуманізації та демократизації виховного процесу, що передбачає рівноправність, проте рівнозобов'язаність учасників педагогічної взаємодії, їхню взаємоповагу, переважання діалогічності взаємодії, що викликає у вихованця позитивну налаштованість до впливів вихователя, відкритість до сприйняття громадянських цінностей: щирості, доброти, справедливості, доброзичливості, співчутливості, милосердя тощо; інтеркультурності, що передбачає інтегрова-

ність української національної культури в контекст загальнодержавних, європейських і світових цінностей, у загальнолюдську культуру. Реалізація цього принципу означає, що у процесі громадянського виховання мають забезпечуватись передумови для формування особистості, вкоріненої в національний ґрунт і водночас відкритої до інших культур, ідей та цінностей.

Висновки. Таким чином, розглянувши проблему формування міжетнічних відносин, було визначено характерні особливості та зміст поняття міжетнічних відносин із позицій філософських, культурологічних, психологічних та загальнопедагогічних наукових галузей, встановлено значущість питання формування міжетнічних відносин як аспекту громадянського виховання не тільки в Україні, а й у Європі задля гармонізації та регулювання міжетнічної напруженості, встановлення позитивних відносин, що передбачає необхідність подальшого вивчення сутності проблеми формування міжетнічних відносин не лише в теоретичному, а й у практичному значенні.

Список використаної літератури

1. Арутюнян Ю.В. Этносоциология / Ю.В. Арутюнян. – М. : Аспект-пресс, 1999. – 271 с.
2. Гасанов З.Т. Педагогіка міжнаціонального спілкування : навч. посіб. / З.Т. Гасанов. – К. : ІЗМН, 1999. – 390 с.
3. Кривицька О. Толерантність чи конфронтація: вектори етноконфліктного потенціалу України / О. Кривицька // Людина і політика. – 2001. – № 6. – С. 3–22.
4. Нагорна Л. Українська політична нація: лінії розлому і консолідації / Л. Нагорна // Віче. – 2000. – № 1. – С. 132–146.
5. Нельга О.В. Теорія етносу : курс лекцій : навч. посіб. / О.В. Нельга. – К. : Тандем, 1997. – 368 с.
6. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка : навч. посіб. / М.Г. Стельмахович. – К. : ІСДО, 1996. – 288 с.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2014.

Леоненко Н.А. Влияние межэтнических отношений на процесс гражданского воспитания в общеобразовательных пространстве

В статье раскрыта важность этнической идентификации в процессе становления личности в условиях украинской государственности, а также рассмотрена сущность понятия “культура межэтнических отношений” как духовно-морального качества гражданина Украины.

Ключевые слова: *межэтническая социализация, этническое самосознание, гражданское воспитание, интеграция, этнические ценности.*

Leonenko N. Influence of inter-ethnic relations on the process of civic education in secondary space

The importance of ethnical identification in formation of personality in conditions of Ukrainian statehood has been dealt with in the article. The content of the notion “inter-ethnic relations culture” as a spiritual and moral quality of Ukrainian citizen has been clarified. In the period of globalization and integration traditional ethnical values may seem archaic and inessential to some people, but current realities require considering ethnical factor, as in case of Ukraine’s eventual entrance to European Union the ethnical originality itself will favour the fact that the certain ethnos will not dissipate without trace among other nations.

Relations between ethnoses have a global nature, that is they influence all spheres of social life – political, social and economic, family and everyday life etc. Their consequences are often felt both on the world scale and different levels of social stratification – interstate, regional, as well as in relations between nations, ethnical groups, individuals.

Among the principles whose following in the process of social education of a person are the most weighty in setting up inter-ethnic relations are, in our opinion, the following: the principle of humanization and democratization of educational process, which presupposes equal rights, but also equal obligations of participants of pedagogical interaction, their mutual respect, dialogical interaction, which creates positive response to educator's actions in the pupil, his openness to perceiving social values: sincerity, kindness, justice, good will, compassion, mercy etc; the principle of inter-culture which stipulates integration of Ukrainian national culture in the context of the country, European and world values, in the common to mankind culture.

Realization of this principle means that the process of social education must provide with the ground for formation of personality, rooted in national ground and open to other cultures, ideas and values.

Thus, having considered the problem of formation of inter-ethnic relations we have determined the characteristic features and essence of the notion of inter-ethnic relations in terms of philosophical, culturological, psychological, general pedagogic fields of science, ascertained the importance of inter-ethnic relations as an aspect of social education not only in Ukraine, but also in Europe in order to harmonize and regulate inter-ethnic tension, set up positive relations, which means necessity to study further the essence of the problem not only in theoretical but also in practical sense.

Key words: *inter-ethnic socialization, ethnicallyself-consciousness, social education, integration, ethnical values.*